Побірченко Н.С.

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ: ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одне з важливих місць у розбудові Української держави, побудові в нашій країні громадянського суспільства належить освіті. Саме на освіту покладається завдання забезпечення такого рівня навчання й виховання молодих поколінь, який би відповідав світовим вимірам, прилучав дітей і молодь до інноваційних інформаційних технологій, здобутків людської цивілізації й водночас забезпечував „формування і розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини” [1, 3].

На значущості цієї мети наголошується у чинних документах у галузі освіти, її обговорення було у фокусі уваги учасників II Всеукраїнського з’їзду працівників освіти, де зазначалося, що основна проблема шкільної освіти сьогодні полягає в тому, що навчальний процес здебільшого скерований на те, щоб дитина здобула ту чи іншу суму знань і, в кращому випадку, могла її переказати на уроці чи під час іспитів. Натомість же в основу формування особистості мають бути покладені ідеї гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти і виховання, мета якої – „не сформувати й навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації особистості” [2, 42].

На пошуки оптимальних шляхів розв’язання цих завдань спрямовуються зусилля науковців і вчителів-практиків. Та й саме життя приносить постійні зміни, спонукаючи до перегляду усталених пріоритетів, винайдення нових або трансформації уже відомих форм і методів розвитку дитячої особистості, котрі б повною мірою відповідали не лише запитам і вимогам суспільства, а насамперед задовольняли потреби окремої людини, дитини, спонукаючи її до самовдосконалення та саморозвитку.

Широкі можливості в цьому аспекті мають уроки української літератури в середній загальноосвітній школі.

Упродовж десятиліть консерватизм і засилля соціологізаторства під час вивчення української літератури негативно позначалися на викладанні цього предмета. Під час розгляду художніх творів наголошувалося не стільки на художньо-естетичних цінностях мови і змісту, скільки на політичних аспектах. Такий підхід значною мірою зумовлювався пріоритетом класових цінностей над цінностями загальнолюдськими та національними, а література часто уподібнювалася до художньої ілюстрації політичних ідей і гасел. Керуючись декларованими згори настановами, вчителі часто не звертали уваги на те, що кожен талановитий митець – неповторне художнє явище зі своїм баченням світу, власною манерою творчості. Усе це збіднювало сприйняття учнями творів, а їх добір не тільки не сприяв

формуванню у них зацікавленості, а й почасти розвивав негативне ставлення всього художнього доробку того чи іншого митця.

Зміна методології пізнання дійсності, посилення виховної ролі мистецтва слова вимагає нових підходів до визначення функцій творів української літератури, повернення її скарбів новим поколінням на основі прилучення сучасних школярів до цього цілющого й невичерпного джерела національної та зарубіжної культури.

Твори літератури як надбання мовної культури суспільства покликані збагачувати людські почуття, розкривати перед читачем широкий і мінливий навколишній світ, освічувати людські взаємини, формувати відповідне ставлення до оточуючого середовища, перетворюючи зовнішні відчуття на внутрішні, морально поціновані. Набуваючи такого досвіду спілкування із світом книжок, дитина прагне до його розширення й поглиблення, у неї розвивається культура читання й культура сприйняття як невід'ємні складові загальної культури.

Широке висвітлення питання, пов'язані з розвитком в учнів уяви, образного мислення, емоційно-чуттєвої сфери знайшли відображення в роботах Б.Ананьєва, В.Асмуса, Н.Волошиної, І.Зязюна, Н.Миропольської та ін., які звертали увагу на те, що завдяки художнім якостям смисл того чи іншого художнього твору сприймається не тільки розумом, а й почуттями. Між читачем і автором виникає взаєморозуміння, створюється своєрідний „духовний місток", по якому відбувається рух думок, почуттів, емоційних переживань, ціннісних орієнтирів, що надає можливості для виховного впливу на дитину, формування у неї тих чи інших особистісних якостей.

Художня література має неоціненний вплив на людину, розвиток її духовної культури, „коли на перше місце висувається розуміння ідейних і естетичних критеріїв цінності художнього твору, глибоко особисте емоційно-моральне ставлення до естетичної цінностей" [3, 226], адже в літературі „маємо справу з найтоншим, найскладнішим виявом людських відносин – з почуттями, красою, людською особистістю" [3, 392].

Ці слова належать відомому українському педагогові Василю Олександровичу Сухомлинському. Ми не випадково звернулися до наукового доробку цього визначного вченого. Акумулювавши найкращі надбання класичної вітчизняної і зарубіжної педагогіки, В.Сухомлинський на основі узагальнень тривалого широкомасштабного експерименту запропонував неординарні підходи до вирішення актуальних проблем навчання і виховання. У його творах широко представлені проблеми проектування і розвитку особистості, ефективного використання народної педагогіки, вдосконалення розумового виховання, формування моральної і етичної культури, піднесення ефективності трудового виховання школярів, зміцнення співдружності школи, сім'ї і громадськості, збагачення психолого-педагогічної культури вчителя, вдосконалення управління школою, умови використання змісту навчальних предметів, насамперед художньої літератури, у вихованні та розвитку учнів та ін.

Сьогодні все більшого занепокоєння як у вчителів, так і в батьків викликає відмежування дітей від книги. Її замінником, що все впевненіше завойовує собі позиції, стає комп'ютер. Різноманітні комп'ютерні програми стають для підростаючої людини своєрідним наркотиком, який відводить її від реальності у примхливий і не завжди морально й естетично виправданий світ, що постає перед нею з екрану монітора. Не заперечуємо, що через мережі Інтернету можна одержати багато цікавої і цінної інформації, але поряд з цим спостерігається засилля ігор, що формують жорстокість, зневажливе ставлення до інших людей, прагнення досягти грошового успіху, незважаючи на методи, які при цьому застосовуються.

Та й суто навчальна інформація, яку доволі легко „витягти" з пам'яті комп'ютера, якою переповнені сайти Інтернету, не завжди має належно оброблений зміст. За зовнішньою привабливістю часто міститься негативний зміст, який беззастережно сприймається і засвоюється. І негатив полягає не лише в тому, що літературні твори вітчизняної і світової класики, кращі зразки багатого розмаїття літературних жанрів проходять повз дитину, залишаються поза її увагою та інтересами через відсутність часу і бажання пізнати їх зміст. Основна суть проблеми – це можливість виконати значну кількість завдань, навіть не відкриваючи книжки, не „проживаючи" з її героями складні й щасливі моменти. Просто треба знайти потрібний сайт й скопіювати чужі думки. А результатом цього стає не тільки високий бал за письмову домашню роботу, а й збіднення загального культурного рівня дитини, викривлення її духовності, моральності. Не долучаючись до безпосереднього спілкування з літературним твором, скарбницею рідної мови, підростаюча людина поступово перетворюється на механічного споживача чужих думок, які репродукуються нею як власні.

І хоча, як відомо, у середині минулого століття комп'ютер не входив у змагання з педагогами за внутрішній світ дитини, проблема безкнижкового виховання стала предметом осуду з боку В.Сухомлинського, який, критикуючи безкнижковість деяких шкіл, називаючи це явище однією з найнебезпечніших хвороб, зазначав, що „найважливіше освітнє і виховне завдання школи в тому, щоб юнаки і дівчата знаходили вище задоволення в читанні".

Одержуючи від читання духовний заряд для індивідуальної духовної діяльності, для роздумів і мрій, для пильного, вимогливого погляду на самого себе, для вимірювання самого себе, дитина набуває бажання читати про людей, які втілюють у собі уявлення і мрії людства про добро, честь, справедливість, відвагу. І якщо вчителю вдається пробудити у неї ці благородні почуття, вона буде прагнути стати ближче до морального ідеалу. Адже, коли „в молодої людини вихована пристрасть до читання, вона у вільний час не нудьгуватиме від безділля і не шукатиме дешевих розваг і задоволень. Не хтось повинен задовольняти духовні потреби людини, а вона сама повинна бути творцем свого духовного життя" [3, 253-254]. Тоді „в години хорошої, так потрібної для юного серця самотності відбувається тонка внутрішня робота – самоствердження людини... Моральна краса, яка

щодалі глибше полонить душу..., стає для неї тими святими, непорушними принципами, якими вона дорожить як своєю власною честю, як часточкою свого єства” [3, 263].

Читаючи художню літературу, дитина вчиться оцінювати життєві явища, об’єкти живої природи і на цій основі сприймає і оцінює красу навколишнього, красу людських почуттів, осмислює дійсність з погляду загальнолюдських цінностей.

Література має великі можливості у вихованні в учнів любові до рідної мови, утвердженню культу Рідного слова. Рідна мова – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції.

Віками народ творив це багатство, відкладаючи у скарбницю рідної мови найдорогоцінніші перлини думки, уяви, фантазії, пісні, казки. Тому „як учитель музики несе на урок скрипку, так в устах словесника на уроці літератури повинно звучати художнє слово, яке розкриває ідею, а не нудна розповідь про ідею” [3, 391].

Отже, вчитель має повсякчас виховувати в учнів глибоке почуття любові до мови, прагнення пізнати її багатство. Звертаючись до своїх колег, Василь Олександрович постійно закликав їх до пошуків „у невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлин, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах”, спонукають до знаходження найтонших „відтінків на багатобарвній палітрі народної мудрості” [3, 167].

А для цього у кожному слові вчителя має трепетати, хвилюватися, радіти і обурюватися жива людська пристрасть. Адже яким би високим не був зміст слів, що з ними він звертається до дитини, „вони залишаться для неї мертвими, поки в них не займеться вогник почуття, не запульсує кров” [3, 162].

В.Сухомлинський радив учителям літератури відточувати кожне слово, перетворювати виховання на мистецтво. Невичерпним джерелом у цій справі Василь Олександрович вважав скарбницю нашої рідної мови. „Знаходьте, – писав він, звертаючись до вчителів не тільки своєї школи, а й інших шкіл України, – найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу”. І продовжував: „Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво, тому що словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її... тож оволодівайте цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса” [3, 167].

Ще одним недоліком, який і донині існує в деяких школах при вивченні літератури, є „згортання” шляху від навчальної програми до вивчення конкретного твору, коли учні відразу переходять до опрацювання підручника. З цього приводу Василь Олександрович зазначав, що в очолюваній ним школі викладачі літератури ніколи не допускають пропуску у цьому ланцюжку такої важливої ланки, як першоджерело, тобто сам літературний твір. На його переконання, подібний стан є рівнозначним тому,

„якби людина стала читати про музику, сподіваючись осягти її красу, не почувши жодного звука музичного твору”. Тому, писав він, „тільки коли в свідомості учнів склалося уявлення про художні образи твору – моральне ставлення до героїв, явищ, подій – допускається читання підручника” [3, 226]. А щоб попередити можливу поверховість, намагання „проскочити” цю ланку, вчителі мають так будувати роботу, щоб усі запитання, що їх ставлять учням, потребували знання першоджерела.

Вбачаючи одне з найважливіших виховних завдань у тому, щоб дитина зачитувалася книжкою, В.Сухомлинський звертав особливу увагу на те, що таке читання має бути індивідуальним, коли учень переживає зміст твору як „прилучення до моральної краси, як глибоке захоплення і пристрасть”. Саме таке читання він вважав „одним з найбагатших складників, моментів духовного життя людини” [3, 263], що сприяє кращому пізнанню нею самої себе, усвідомленню себе як активної творчої сили. Лише при такому підході література може стати „підручником життя, знання з літератури – не запасом фактів, які треба переказувати, а надбанням духовного життя” [3, 226]. Тоді молода людина починає замислюватися над власною долею, перед нею постає запитання: „Що я за людина?”. А це й буде початком тієї складної, багатогранної внутрішньої роботи серця і розуму, початком тієї духовної діяльності, в якій утверджується віра людини в святі й непорушні моральні принципи. Це „ніби духовний заряд, який дає вихователь вихованцеві, і від сили цього заряду залежить дальша його духовна діяльність” [3, 262]. І залишаючись наодинці із самою собою, дитина не піддається бездумному блуканню в пошуках „заповнення пустоти”, їй хочеться подумати, помріяти, почитати.

Надаючи такого значення урокам літератури, докладаючи зусиль, щоб книжка увійшла в життя молодої людини як духовна потреба, педагог звертав увагу на те, що саме шкільне вивчення літератури може (і повинно) стати тією сходинкою, з якої починається життя дитини в світі книг. За інших умов викладання цього предмету втрачає будь-який сенс.

Роз’яснюючи свої погляди на роль літератури у вихованні молодих поколінь, В.Сухомлинський робив особливий акцент на тому, що досягти належної мети можна лише за умов безпосереднього звернення до душі дитини. „Я твердо переконаний, – писав він, – що вивчення літератури – це насамперед пізнання людиною самої себе, пробудження зусиль, спрямованих на самовиховання... Справжній майстер-словесник умів добитися того, щоб його вихованцям хотілося стати кращими, ніж вони є” [3, 391].

Підсумовуючи викладене, можна твердити, що цей далеко не повний огляд ідей В.Сухомлинського щодо виховних можливостей художньої літератури, основних підходів до формування в учнів середніх загальноосвітніх закладів інтересу й поцінування книжки, прагнення пізнати її героїв з одночасним пізнанням самого себе, засвідчує глибоке розуміння педагогом сутності та важливості цього питання. Навіть через стільки років після виходу друком праць Василя Олександровича, висловлені ним думки, винесені з власного досвіду, сформульовані на основі глибокого осмислення

своєї педагогічної роботи, не тільки не втратили своєї актуальності, а й, набуваючи нового звучання, можуть стати добрим, аргументованим, науковим підгрунтям для розв'язання численних проблем виховання молодих поколінь в непростих умовах сьогодення, у тому числі й засобами художньої літератури.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У двох книгах. Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003.

2. Кремень Василь. Освіта і наука України. Шляхи модернізації. – К.: Грамота, 2003.

3.Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад.школа, 1977. – Т.5.